

12. Колесников Б. Деревня: Куда она идет? Очерки. – Харьков, 1925.
13. ДАКО. – Ф.112. – Оп.1. – Спр.3537. – Арк.102.
14. ДАКО. – Ф.112. – Оп.1. – Спр.3537. – Арк.125.
15. ДАКО. – Ф.112. – Оп.1. – Спр.3537. – Арк.125,130.
16. ЦДАВО України. – Ф.1. – Оп. 3. – Спр. 2424. – Арк.227.
17. ЦДАВО України. – Ф.5. – Оп. 3. – Спр. 1616. – Арк.31.
18. ЦДАВО України. – Ф.1. – Оп. 3. – Спр. 2150. – Арк.1.
19. ЦДАВО України. – Ф.1. – Оп. 3. – Спр. 2424. – Арк. 47, 71, 90, 103, 108, 123, 174, 190.
20. ЦДАВО України. – Ф.1. – Оп. 3. – Спр. 2424. – Арк.79, 79зв.

* * *

УДК 94(477)«1946/1964»

П. Киридон

ОБЛАСНІ КОМІТЕТИ ПАРТІЇ ЯК ОРГАНІЗАЦІЙНЕ ОСЕРДЯ КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ УКРАЇНИ В ПОВОЄННІ РОКИ

У статті пропонується огляд стану обласних комітетів Комуністичної партії України у повоєнне двадцятиріччя. Показана провідна номенклатурна роль парткомів усіх рівнів в організації відбудови народного господарства, конверсії 1945 – 1960-х років. Зроблено оцінки та узагальнення рівня організації, кадрового супроводу, проблеми та труднощі відбудови республіки. Акцентовано увагу на бюрократично-адміністративних постулатах, котрі збереглися в партійному керівництві, і марність спроб реформувати суспільну роль правлячої партії в демократизації та лібералізації життя. Наведено статистичні дані, котрі показують ситуації в КПУ повоєнних десятиріч, обґрунтовано органічну неспроможність партійних керівних органів полішити стан справ у політичній сфері, народному господарстві, в лавах Компартії, організаційна диктатура котрої в умовах апаратного засилля зумовлювала об'єктивні помилки та суб'єктивні прорахунки в намаганні реформувати правлячу партію.

Ключові слова: КП(б)У, КПУ, обласні комітети партії, райкоми, міськкоми, парторгани, секретарі комітетів, партійна номенклатура.

Обласні комітети КПУ займають особливе місце в дослідженні історії нашої країни, способів формування управлінських структур у повоєнній Українській РСР, вивченні особливостей номенклатурної кадрової політики в повоєнні роки, ролі керівників партійно-державних органів в історії країни в нелегкий час трансформації суспільства, що виходило з такими потугами з війни в умовах новітньої руїни та розрухи народного господарства. Тому доцільно розглянути партійні номенклатурні розбудови обласного зрізу 1945 – 1964 років.

Тему досліджено доволі інтенсивно, про що свідчить потужний історіографічний пласт, що накопичується протягом тривалого часу і нині налічує десятки тисяч публікацій різноманітного спрямування та наукової ваги. Звичайно, охопити глибоким аналізом таку масу публікацій не уявляється можливим, проте вкажемо, що тою чи іншою мірою вони збагатили вітчизняну історичну літературу.

Обкомівську частину власне секретарського складу в роки «відлиги» представляли в Українській РСР близько 110 осіб [15, с. 624-625]. Обласні парторгани України по війні поділялися (залежно від територіальних меж, виробничого потенціалу, кількості комуністів тощо) на три групи [20, арк. 109], від чого залежали кількісні штати утворень.

Списки, підконтрольні цій номенклатурі, уключали заступників завідувачів відділів обкомів, міськкомів і райкомів, секретарів парторганізацій вищих навчальних закладів, а також значний радянсько-господарський та адміністративний контингент функціонерів – усього в УРСР на зламі 1940 – 1950-х років близько 48,5 тис. [12, с. 140]. До прикладу, Ізмаїльський обком мав у номенклатурі 394 особи партійних і комсомольських кадрів та 335 – в системі торгівлі, освіти, охорони здоров'я, суду, прокуратури, МВС, МДБ, кооперації [21, арк. 12, 31, 34, 38, 47]. До реєстру, що його склав Сумський обласний комітет партії, належало 1 тис. 207 осіб. Основна та обліково-контрольна номенклатура Запорізького обкому налічувала 1 тис. 080 службовців [27, арк. 9]. При цьому персональне наповнення реєстрів було проблемним. Тому станом на 1950 рік у номенклатурі обкомів були вакантними 1 тис. 903 посади [28, арк. 10 – 11].

1953 року в кожному з обласних комітетів діяли 6 відділів (організаційно-інструкторський, кадрів, пропаганди й агітації, шкіл, військовий, сільськогосподарський), а також партійна колегія, особливий і фінансово-господарський сектори. Окрім того, у чотирьох обкомах КПУ було по 10 галузевих відділів, в одному – 7, у трьох – по 6, у восьми – по 5, у дев'яти – по 4. У західних областях функціонували відділи по роботі серед жінок, у Дніпропетровській, Харківській та Одеській до квітня 1947 року працювали вповноважені Комітету партконтролю при ЦК

ВКП(б) [34, арк. 2-3]. Загалом на виборних партійних посадах (члени і кандидати в члени обкомів, міськкомів, окружкомів і райкомів та ревізійних комісій перелічених комітетів, секретарі первинних партійних організацій) в Українській РСР перебувало 75 тис. 353 працівники [35, арк. 25].

Номенклатурні списки, підконтрольні обласним комітетам КПУ, різнилися в регіонах: 1952 року Львівський обком відповідав за 468 посад, а Херсонський – за 236 [25, арк. 49, 99]. Із початком «відлиги» структури обкомів стабілізувалися. Чисельність Кам'янець-Подільського комітету в 1956 році визначалася 89, Полтавського – 84 чиновниками, Дніпропетровський обласний комітет 1959 року представляли 93 працівники, у Запорізькому обкомі в 1962 році було 86 службовців, у Київському 1963 року – 69 [37, арк. 137-151; 39, арк. 9; 6, арк. 14]. Отже, відбулася певна уніфікація кількісного складу обкомівської ділянки компартійного апарату.

Із огляду на нестабільність кадрів обласний щабель довго залишався непевною ланкою Компартії України. Керівне ядро наприкінці 1940-х років представляли 117 секретарів обкомів. Так, протягом 1950 року в цьому корпусі було звільнено майже 30%, наступного – понад 39% працівників [40, арк. 14]. Незначна частка йшла з роботи у зв'язку з підвищенням, переважали ж ті, хто не забезпечив належного виконання обов'язків або скомпрометував себе. Зрозуміло, заміна секретарів супроводжувалася перестановками в управліннях, відділах і секторах, що лише підсилювало плінність партноменклатурних кадрів.

Обкомівські структури перебували під вогнем критики за неналежний номенклатурний супровід соціально-економічних процесів у регіонах. Приймалися відповідні постанови, робилися кадрові дії, проте помітних зрушень не відбувалося. Начальник управління ЦК КП(б)У Л. Мельников зазначав наприкінці 1947 року: «Наші відділи (обкомів – П.К.) виявилися укомплектованими людьми, які по суті впливати на хід партійного життя, поліпшувати організаційно-партійну і партійно-політичну роботу, піднімати рівень значною мірою виявилися не здатні» [36, арк. 18].

Протягом 1945 – середини 1960-х років відбувався перегляд апаратів обласних і міських структур парткомів. Спочатку найвпливовішими були адміністративні відділи, котрі контролювали номенклатурні списки в силових відомствах. Наприклад, в адмінвідділі Харківського міськкому партії 1949 року нараховувалося 216 осіб [7, арк. 7]. Після 1953 року основну роль відігравали галузеві (промисловий, транспортний, сільськогосподарський) відділи, які відповідали за реальні економічні показники в регіоні. Апаратний склад обкомів ставав переважно виробничо-управлінським, брав на себе завдання керівництва розвитком

народного господарства (юридично питання вирішували радянські установи). Недостатня компетентність більшості партійних чиновників часто завдавала непоправної шкоди справі, оскільки обкомівська номенклатура бралася керувати фахівцями в питаннях організації господарства.

Із залучення парткомів до безпосереднього управління виробничими процесами впливало кілька наслідків. По-перше, утрачала позиції ідеологічна сфера, котрою в КПУ опікувалася недостатня кількість працівників. Політична робота здійснювалася переважно на рівні ЦК, на місцях вона видавалася другорядною на фоні задач економічного характеру. По-друге, провали в господарському будівництві, особливо на початку 1960-х років, були підставою для невдоволення з боку населення не стільки радянськими, скільки партійними органами [1, с. 151-152].

Становище в КПРС визначалося ситуацією в секретарській номенклатурі, від якої значною мірою залежала обстановка в країні. Саме підтримкою секретарів обласних комітетів скористався в боротьбі за владу М. Хрущов. Він узяв під контроль діяльність і службовий рух секретарів обкомів, увівши мало не всіх до Центрального Комітету і зробивши їх основним контингентом політичного керівництва КПРС [2, с. 378]. Від обкомівсько-секретарської номенклатури регіонального рівня залежали позиції першого секретаря ЦК КПУ. До обласного керівництва апелювали всі лідери партії. Отже, українські керівники обкомів могли користуватися ситуацією, аби відігравати в політичних процесах авангардні ролі.

Таким чином, внутрішньопартійні пертурбації протягом другої половини 1940 – початку 1960-х років свідчили, що обласні лідери набували впевненості, стаючи не тільки номенклатурними, а й політичними діячами щонайменше республіканського масштабу. Тож секретарі обкомів як очільники вищої влади на місцях [3, с. 78] дедалі активніше впливали на політичний курс країни.

Важливу роль у діяльності партії відігравали районні та міські комітети. Структура КП(б)У станом на 1947 рік нараховувала 765 районних, 83 районних у містах, 82 міських комітети [18, с. 129]. Склад перших секретарів цих форм обмежувався 924 особами, серед яких 99,5% були чоловіками, 90,9% – старшими за 46 років, 68,8% – із досвідом партроботи понад 5 років. Менше 15% мали вищу, 12,3% – початкову освіту [58, арк. 16]. Така кадрова ситуація в цих комітетах явно не задовольняла потреб часу. Штатний розклад секретарського контингенту даного шаблю мав у другій половині 1940-х років 2 тис. 612 посад. Чисельність відповідальних працівників райкомів і міськкомів КП(б)У складала 11 тис. 074 одиниці. У жовтні 1953 року було затверджено нові

структури й штати сільських райкомів, які поділили на групи. Перша категорія передбачала наявність 3 – 4 секретарів, 4 – 5 інструкторських груп, 1 – 2 сектори (разом 18 – 20 апаратників) [38, арк. 16]. Друга та третя групи мали дещо меншу штатну чисельність.

Низький рівень компетентності більшості працівників сприяв високій змінюваності кадрів у райкомах, щороку складаючи майже третину [40, арк. 14]. Отже, на звітно-виборних конференціях районних організацій КП(б)У 1948 року роботу 25 райкомів було визнано незадовільною [26, арк. 54]. Тривалий час непорядкованим залишався розподіл функціональних обов'язків апаратників. Наприклад, інструкторів райкомів використовували як уповноважених, направляючи на тривалий час у відрядження до колгоспів і сільських рад [16].

Плинність номенклатури в райкомах та міськкомах була високою. ЦК КПУ констатував численні звільнення цих працівників: протягом 1955 року змінилися 54% секретарів районно-міської ланки на Львівщині, 34% секретарів первинних партійних організацій у Сталінській області [29, арк. 20-41]. Слабкість кадрового складу районних та міських комітетів КПУ спричинила структурні перебудови. Адміністративні важелі використовувалися задля паліативних успіхів. На цьому якнайкраще рефлексувала особливість номенклатурної політичної системи: кожен із її елементів переймався сьогоденним здобутком, оскільки знав, що про віддалені підсумки ймовірно звітуватимуть інші. Райкоми, максимально наближені до виробничих і соціальних реалій, реагували на постановку задач як належить нижчій номенклатурній ланці – організовували виконання. Там 1955 року було створено інструкторські групи на чолі з секретарями райкомів по зонах МТС, що додало чисельності апаратних працівників у комітетах. Але вже у 1958 році постановою ЦК КПРС названі групи ліквідовувалися через технічну некомпетентність працівників (незважаючи на схвалення нововведення XX з'їздом), скорочувалися штатні списки районних комітетів.

Організаційні інновації в райкомах (1957 року було ліквідовано 19 сільських районних комітетів, наступного року в 139 сільських та 35 райміськкомах КПУ скасували відділи, в інших комітетах переглянули структури тощо [30, арк. 2-3; 42, арк. 160]) бажаного ефекту, із огляду на інтенсифікацію роботи апарату, не давали. Розпуск відділів райкомів і ряду міськкомів у квітні 1958 року спричинив ілюзію вирішення управлінських питань за рахунок відповідного множення інструкторів. Дійсно, у Луганській області останні склали понад 58% чисельності партійних апаратів [43]. Інструкторів стали лицемірно величати центральними фігурами райкому, закріпивши за кожним із них по 6 – 7

парторганізацій [5]. Проте спроби піднести їхню роль так і не дали результату. Тому невдовзі відновили колишні штатні розписи. Районні щаблі партноменклатурної драбини постійно зазнавали кадрових перестановок, оскільки вважалися слабкою ланкою номенклатури. Загалом про ефективність роботи районно-обласного щабля Компартії України свідчить те, що до нього весь час було прикуто увагу всесоюзного керівництва.

Складним був стан первинних партійних організацій Української компартії. Перш за все, дався взнаки низький професійний рівень їхніх секретарів. У 1946 році 67% відповідного складу не мали й середньої освіти, половина працювала на посаді менше року. У Гадяцькому районі Полтавщини, усупереч Статуту ВКП(б), у первинних парторганізаціях було 22 секретарі, партійний стаж котрих не перевищував 6 – 8 місяців [19, арк. 111]. Кожного четвертого з таких очільників республіки у другій половині 1940-х років звільнили з посади, у тому числі до 20% – як таких, що не справилися з обов'язками. Плинність серед низових партпрацівників у 1946 – 1948 роках склала 70,9%, а в окремих областях виглядала просто катастрофічною (у Волинській – 132%, Житомирській – 113%) [32, арк. 167]. Природно, звітно-виборні збори 1948 року визнали незадовільною роботу 3 тис. 134 первинних організацій КП(б)У [33, арк. 6-7]. Із часом кадрове забезпечення первинних парторганізацій дещо поліпшилося, хоча залишалася високою змінюваність їхніх номенклатурних керівників. Підсумки виборів 1962 року показали, що на посаду парторга обрані вперше: у Вінницькій області – 70%, Сумській – 69%, Одеській – 67% [42, арк. 88, 121].

На організаційних розбудовах партії позначилося те, що в повоєнні роки вона переживала адаптаційний період. Відновився вплив ВКП(б)/ КПРС на політичні процеси, показово диференціювалися внутрішні сили (номенклатурний апарат) та зовнішнє коло рядових партійців. Але номенклатуризація партійного життя одночасно свідчила, що інтереси партфункціонерів усе більше розходилися з прагненнями більшості членів партії, котрі, залишаючись без керівних посад, тільки формально відповідали за внутрішньопартійні процеси. Від імені багатомільйонної компартійної маси владу реалізувала номенклатурна верства.

На підтвердження сказаного звернемося до представництва на ХІХ з'їздові КПРС (1952 рік). Серед 18 делегатів Вінниччини найменшою посадою володів голова колгоспу; із 32 делегатів Київщини поза номенклатурою був один – токар; у складі 28 представників Харківського регіону найнижчу посаду обіймав заступник головного конструктора ХТЗ [23, арк. 1-2, 14-16, 27-28, 33-35]. Номенклатурники переважали у складі

делегатів обласних та районних конференцій партії. Отже, пересічні партійці не були представлені на зібраннях, покликаних вирішувати питання життя організації. Навіть формальної можливості впливати на це позаноменклатурні комуністи були позбавлені. Природа розбудови партії свідчила, що вона поділялася на внутрішню (номенклатура) та зовнішню (інші).

Юридичний статус партії згідно з Конституцією СРСР інституціоналізував її як «передовий загін трудящих в їхній боротьбі за побудову комуністичного суспільства, ...керівне ядро всіх організацій трудящих, як громадських, так і державних» [8]. Таке становище дозволяло Комуністичній партії якнайширше використовувати повновладдя в державі. «Ядро» фактично потіснило інші елементи владної системи на другий, декоративний, майже символічний план. У середині партії номенклатура виокремилася в осібну цілісність, котра була над (поза) масою комуністів.

Відмінність від сталінської моделі організації компартійної влади у часи «відлиги» полягала в пом'якшенні внутрішньої атмосфери в КПРС, яка перестала бути, за висловлюванням Ю. Фролова, «слідчим ізолятором» [17, с. 339]. Натомість соціальною хворобою суспільства, що так довго жило в страхі, став комплекс неповноцінності. Партійна номенклатура користувалася цим. За сталінізму владу й пільги вона могла втратити миттєво. У часи «відлиги» бюрократія, що стомилася від такого стану, прагнула до нової форми власного всевладдя – без диктатора [3, с. 518].

Було збережено принципові засади організаційної диктатури партії та її апаратного засилля. Колишній лідер КПУ П. Шелест явно перебільшував, стверджуючи, що з приходом до влади М. Хрущова настало справжнє відновлення демократії, розгорнулася боротьба зі свавіллям адміністративних органів [11, с. 113]. Партія й надалі оберігала жорсткість політичної системи, управляла країною адміністративно-командними методами. Усе вирішувалося в її комітетах, державні установи проводили партійні ухвали «в радянському порядку», були безпосередніми їх виконавцями. Замість демократизації режиму сталося його ліберальне переформатування, яке звелось до відмови від крайнощів тотального контролю за суспільним життям. У внутрішньопартійній сфері декларовані принципи колегіальності, демократизму, критики й самокритики практично не діяли. Така обстановка сприяла набуттю партійними апаратними утвореннями статусу, який дозволяв їм як визначати партійну лінію загалом, так і втримувати першість у владній ієрархії. Партійна номенклатура інституціоналізувалася як дієва організаційна структура.

Виконавчі структури партії – апарати комітетів – самочинно визначали перспективи розвитку парторганізацій. Представницькі форми – з'їзди, конференції, пленуми, збори – стали своєрідним прикриттям номенклатури, покликаним надавати статутної правомірності рішенням, наперед ухваленим у чиновницьких кабінетах [13, с. 113]. Акцентування уваги на колегіальності в роботі було облудним прийомом номенклатурного «реформування». Хоча на зібраннях комуністів часто наголошувалося на потребі дотримуватися колективності.

Позатим партійна ієрархічна система показала неприйнятність колегіальних засад, демонструючи їх відторгнення. М. Хрущов, здолавши суперників, невдовзі став вибудовувати в партії одноосібний владний механізм, усе більше ігноруючи колективну думку. Такий політичний підхід сповідували й республіканські та обласні очільники. Кожен із них мав у регіоні широкі права, хоча мусив рахуватися як із інтересами центру, так і з настроями керівників виробництва, галузево підпорядкованих міністерствам. Отже, успішність роботи провінційного начальника зазвичай зумовлювалася вмінням балансувати в сфері інтересів різноманітних номенклатурних утворень.

Здобутки доби десталінізації пов'язані з посиленням апаратного панування. Піку політичного контролю номенклатура досягла в 1957 році, утримавши його до останнього періоду існування СРСР [10, с. 151-152]. М. Хрущов усіяко сприяв сталості контролюючих функцій партійно-державного апарату. Разом із тим він значно послабив тиск на регіональну номенклатуру, похвалявся, що не оголосив жодної догани керівникам обкомів, тоді як у роки сталінізму стягнення мав майже кожен із них [9, с. 450-451].

Таким чином, відбулася модерна інституціоналізація апаратів КПУ. Її чиновницькі підрозділи, а не статутні органи зміцнили основи управлінського організму партії, радянської влади в цілому. Прошарок апаратників від ЦК до райкомів було покликано реалізувати політику від імені всієї партії [4, с. 7]. Номенклатурна система управління набула стабільності.

Апаратом відпрацьовувалася система корпоративного самозахисту, котра дозволяла номенклатурі оперативно відновлювати втрачене. Після скорочень штатів, ініційованих М. Хрущовим, на місцях, часто в обхід центральних органів, робилися поповнення поріділих номенклатурних лав. ЦК КПРС виголошував дані про скорочення й замовчував інформацію про нові апаратні нарощування.

Позитив оновлення полягав у тому, що після організаційних заходів часто апаратні кабінети займали ті, хто піднявся до певного рівня або об'єктивно виокремився внаслідок розв'язання протиріч між інтересами

номенклатурних угруповань. Отже, кадрові переміщення трималися на компромісах апаратних груп. Центрові залишалося тільки визнати нову обстановку та делегувати частину владних функцій нижчим ланкам. Так запроваджувалися нові конструктивні схеми, за якими центр мав більше враховувати регіональні інтереси [4, с. 7].

Загальна лібералізація внутрішньопартійного життя в роки «відлиги» спричинила певне розширення прав регіональних організацій партії, піднесення рівня їхньої автономності. Секретаріат ЦК КПРС передав 1955 року в ЦК Компартії союзних республік, обкоми та крайкоми партії для самостійного вирішення питання ділової документації, переміщення штатних посад та установку ставок секретарям первинних парторганізацій, використання власних бюджетних коштів, урахування місцевих мов у директивних документах тощо [1, с. 124-125]. Лінія набувала характеру довготривалого процесу. Республіканські ЦК та обкоми позитивно реагували на розширення власних повноважень. XX з'їзд змінами до Статуту КПРС збільшив їхні фінансові та штатні права, що теж сприяло автономізації регіонів. Обговорення питання зафіксовано і в Президії ЦК КПРС у квітні 1956 року, коли секретар ЦК Д. Шепілов заявив: «Максимум функцій – республікам» [14, с. 126].

Отже, можна констатувати про своєрідну демократизацію партії в роки «відлиги», котра, проте не набула довготривалого характеру і невдовзі була згорнута.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бобков Ф. КГБ и власть / Ф. Бобков. – М.: Ветеран МП, 1995.
2. Верт Н. История советского государства. 1900 – 1991: Пер. с фр. – 2-е изд. / Н. Верт. – М.: Прогресс-Академия, Весь Мир, 1995.
3. Геллер М. История России в 1917 – 1995 годах. В 4-х томах. Кн. вторая. Мировая империя / М. Геллер, А. Некрич. – М.: Изд-во «МИК», изд-во «Агар», 1996.
4. Гимпельсон Е.Г. Советские управленцы 1917 – 1920 гг. / Е.Г. Гимпельсон. – М.: Институт Российской истории РАН, 1998.
5. Гуляев Д. Организаторскую работу – на уровень новых задач / Д. Гуляев // Луганская правда. – 1958. – 28 мая.
6. Держархів Полтавської області, ф. 15, оп. 2, спр. 1602.
7. Держархів Харківської області, ф. 69, оп. 5, спр. 87.
8. Кукушкин Ю.С. Очерк истории Советской Конституции / Ю.С. Кукушкин, О.И. Чистяков. – М.: Политиздат, 1987.
9. Молотов, Маленков, Каганович. 1957. Стенограмма июньского пленума ЦК КПСС и др. документы / Под ред. А.Н. Яковлева; сост. Н. Ковалева, А. Коротков, с. Млечин, Ю. Сигачев, А. Степанов. – М.: МФД, 1998.

10. Мохов В.П. Региональная политическая элита России (1945 – 1991 гг.) / В.П. Мохов. – Пермь: Пермское книжное издательство, 2003.
11. Петро Шелест: «Справжній суд історії ще попереду». Спогади, щоденники, документи, матеріали / упоряд.: В. Баран, О. Мандебура та ін.; за ред. Ю. Шаповала. – К.: Генеза, 2003.
12. Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.): Колективна монографія / Відп. ред. В.М. Даниленко: У 3-х частинах. – К.: Інститут історії України НАН України, 2010. – Ч. 3.
13. Політична історія України ХХ століття: У 6 т. / Редкол.: І.Ф. Курас (голова) та ін. – К.: Генеза, 2002 – 2003: Т. 6: Від тоталітаризму до демократії (1945 – 2002) / О.М.Майборода, Ю.І.Шаповал, О.В.Гарань та ін. – 2003.
14. Президиум ЦК КПСС. 1954 – 1964. Черновые протокольные записи заседаний. Стенограммы. Постановления. Т. 1: Черновые протокольные записи заседаний. Стенограммы / Гл. ред. А.А.Фурсенко. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: РОССПЭН, 2004.
15. Региональная политика Н.С. Хрущева. ЦК КПСС и местные партийные комитеты, 1953 – 1964 гг. / сост.: О.В.Хлевнюк [и др.]; МГУ им. М.В. Ломоносова, Факультет государственного управления [и др.]. – М.: РОССПЭН, 2009.
16. Совещание работников оргинструкторских отделов // Бугская заря. – 1946. – 20 июня.
17. Фролов Ю. Крушители империи СССР: в 6 кн. / Ю.Фролов. – Донецк: «Донеччина», 2002. – Кн. 5.
18. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України), ф. 1, оп. 23, спр. 4012.
19. Там само, спр. 4060.
20. Там само, спр. 5020.
21. Там само, спр. 5053.
22. Там само, спр. 5076.
23. Там само, спр. 6123.
24. Там само, спр. 7180.
25. Там само, оп. 24, спр. 2611.
26. Там само, спр. 5076.
27. Там само, спр. 5493.
28. Там само, оп. 30, спр. 2062.
29. Та само, оп. 31, спр. 325.
30. Там само, спр. 1199.
31. Там само, спр. 1205.

32. Там само, оп. 45, спр. 590.
33. Там само, оп. 46, спр. 1503.
34. Там само, спр. 1505.
35. Там само, спр. 2258.
36. Там само, спр. 3162.
37. Там само, спр. 3448.
38. Там само, спр. 5229.
39. Там само, спр. 5493.
40. Там само, спр. 6142.
41. Там само, спр. 7338.
42. Там само, спр. 7515.
43. Шевченко В. Совершенствовать работу инструкторов партийных комитетов / В. Шевченко // Луганская правда. – 1958. – 31 октября.

* * *

УДК 334.735:94(477)»19»

Т. Оніпко

КООПЕРУВАННЯ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ В 20-ТІ РОКИ ХХ СТ: ДОСВІД РОЗШИРЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ БАЗИ

У статті акцентовано на тому, що держава протягом 1920-х років, щоправда іноді директивним шляхом, усіляко підтримувала процес кооперування різних верств населення України. З одного боку, це сприяло поліпшенню матеріального становища пайовиків, а з іншого – допомагало формувати у членів споживчих товариств навички самоорганізації та самоуправління.

Ключові слова: споживча кооперація, кооперативні ідеї, кооперування, соціальна база, взаємодопомога, самоуправління.

Ослаблення кооперативної системи є особливо небажаним в умовах нинішньої фінансово-економічної та політичної кризи. Ослабленій споживчій кооперації стає все важче задовольняти потреби населення. Проте у найближчий час розраховувати на суттєву підтримку держави щодо інвестування споживчої кооперації, особливо на селі, не доводиться. Відтак лише самі пайовики та працівники споживчої кооперації здатні відродити систему, матеріально і морально допомагаючи їй, а значить і собі. Допомогти у цій ситуації, на нашу думку, може узагальнення